

Muslihüddin Bin Abdulgani (Müezzin Hoca) Vakfı*

Eyüp Kul**

Özet

Balkanlarda hangi milletten olursa olsun, “Türkçe’yi nereden öğrendin” sorusuna hemen hemen aynı cevap verilir. “İstanbul’un fetih tarihi ne zamandır?” Gerçekten de İstanbul’dan çok önce fethedilerek Türk-İslam beldesi haline dönüştürülen Balkanlar, kaybedileli bir asrı aşan bir zaman dilimine rağmen kadim medeniyetin izlerini hala daha hissettiren bir bölge olarak ön plana çıkmaktadır. Hiç kuşkusuz fiziki yapıyı şekillendiren ve tesis edildikleri yerlere bir Türk-İslam beldesi kimliği kazandıran vakıflar da bu medeniyetin en güzel örnekleridir. Bu çalışmada 16. yüzyıl ortasında Balkanların kadim kentlerinden Üsküp ile Yenipazar ve Trepçe’de vakıf tesis eden ve Müezzin Hoca namıyla meşhur Muslihüddin bin Abdulgani vakfı değerlendirilmiştir. Müezzin Hoca’nın, Üsküp şehrinde adına yaptırdığı cami, yine aynı şehirde inşa ettiği Kurşunlu Han, satın alarak hizmete soktuğu Şengül Hamamı ve vakfa ait dükkânlar ile vakıf sahibinin Yenipazar ve Trepçe’de inşa ettiği camiler ve diğer eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Vakfın kurulmasını müteakip geçirdiği düzenlemeler, cami ve vakıfta görevli kişilerle ilgili atama kayıtları ve vakfın şehirlerin gelişiminde üstlendiği rol değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Balkanlar, Vakıf, Üsküp, Yenipazar, Trepçe.

The Waqf of Muslihuddin bin Abdulgani (Muezzin Hodja)

Abstract

The question of “How have you learned Turkish?” is answered with another question in the Balkans: “What is the date of Istanbul’s conquest?” Indeed, the Balkans, which was conquered long before Istanbul and turned into a Turkish-Islamic geography, still reflects the traces of the former Ottoman civilization, although the region was lost more than a century ago. There is no doubt that the waqfs that shaped the physical structure and gave a Turkish-Islamic town identity to the settlements are the best examples of this civilization. In this study, the famous waqf of Muslihuddin bin Abdulgani is examined. The founder was known as Muezzin Hodja and he established waqfs in Skopje, Novipazar and Trepča, which were some of the oldest cities of the Balkans in the mid-16th century. Information was given about the mosque of Muezzin Hodja and the Kurshunlu Inn in Skopje, the Shengul Bath that was bought and endowed for the waqf, the shops belonging to the waqf as well as the mosques, and other buildings of the waqf in Novipazar and Trepča. In this study, the regulations following the establishment of the waqf, the appointment records of the mosque employees and the other waqf workers, and the role of the waqfs in the development of cities were revealed.

Keywords: Ottoman State, Balkans, Foundation, Skopje, Novipazar, Trepča.

* DOI: 10.16971/ vakiflar. 831931

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ekim 2020 / October 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Şubat 2021 / February 2021

Bu çalışma 15-16 Şubat 2018 tarihinde Tiran / Arnavutluk’ta düzenlenen *Uluslararası Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Arnavutluk I Sempozyumu*’nda sunulan “Muslihüddin bin Abdulgani (Müezzin Hoca) Vakfı” adlı bildirin gözden geçirilmiş, ekleme ve çıkarma yapılmış halidir.

** Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Rize-TÜRKİYE
e-posta: eyupkul@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7143-3001

Giriş: Vakıf Sahibinin Kimliği ve Dünya'ya Bakışı

Muslihüddin bin Abdülğani (Müezzîn Hoca) tarafından tesis edilen vakfa ait üç vakfiye bulunmaktadır. Vakfiyelerden ikisi Üsküp'te yer alan Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde, diğeri ise Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'nde yer almaktadır. Bu üç vakfiye de Arapça olarak kaleme alınmıştır. Makedonya'da bulunan vakfiyeler, ferman şeklinde birbiri içinde sarılarak muhafaza edilmektedir. Bu vakfiyelerden yazım tarzı nedeniyle daha büyük olanının vakfiyenin aslı olduğu tahmin edilmektedir. Yine aynı arşivde yer alan diğeri nüsha üzerinde H.1125 (1713-1714) yılını gösteren bir kayıt vardır. Gerek yazım tarzı gerek üzerindeki kayıttan vakfiyenin bir suretinin çıkarıldığı anlaşılmaktadır (ДАPCM, Вакуфнама.26).¹ Hakeza Ankara'da yer alan nüsha da tecdid edilmiş bir surettir.²

Vakıf sahibi, vakfiyede "Mevlânâ Muslihüddin bin Abdulgânî eş-şehîr bî-Müezzîn Hoca el-ma'denî" şeklinde kaydedilmiştir. Bu bilgiye göre vakıf sahibi Muslihüddin bin Abdulgani olup daha çok Müezzîn Hoca diye meşhur olmuştur³ (ДАPCM, Вакуфнама.26). Tahrir defterlerinde ise vakıf sahibine Hoca Müezzîn şeklinde hitap edildiği anlaşılmaktadır (Şahin, 2020: 202). Tahrir defterindeki kullanımın Üsküp ve Kosova'da konuşulan Türkçe'nin, ağız yapısına uygun ve devrik cümle kullanımının birer örneği olduğu ifade edilebilir.

Vakıf sahibi hakkında detaylı bilgiler mevcut olmamasına rağmen, vakfiyesinde kullandığı *el-ma'denî* unvanı bazı yorumların yapılmasına neden olmuştur. Keza zengin eserler inşası, nakit varlığı, 16. yüzyılda bölgedeki madenlerin işletilmesinde faal rol oynayan Yahudiler adına Üsküp'te hücre ve ev inşası, vakıf mallarının Üsküp, Trepçe ve Yenipazar'da bulunması gibi sebepler birlikte ele alındığında Müezzîn Hoca'nın maden işiyle ilgilenen bir kişiliğe sahip olduğu fikri kuvvetle muhtemeldir (Kaleshi, 2012:272; Bogoyeviç, 2008:163). Nitekim vakfın tesis edildiği Üsküp, bölgedeki madenlerin ve bu madenlerin işletilmesi için kurulan özel bir iktisadî yapı olan Üsküp Nezareti'nin merkeziydi (Kul, 2019:41). Ayrıca vakfiyede, vakıf sahibinin "Mevlânâ" unvanı ile belirtilmesi de onun ulema sınıfından biri olduğunu teyit etmektedir (Kaleshi, 2012: 272).⁴

1526, 1544 ve 1569 tarihli tahrir defterlerinde, Trepçe şehrinde *Mescid-i Mevlana* Müezzîn adı altında kaydedilmiş bir mahalle bulunmaktadır (Şahin, 2020: 65). Vakfiyenin mahkemede deftere kayıt tarihi ise Evhir-i Zilhicce 956 / 9-19 Ocak 1550'dir⁵ (ДАPCM, Вакуфнама: 26). Vakfın mahkemede tescili sırasında hayatta olduğu anlaşılan Müezzîn Hoca'nın 1569 tarihli Vulçitrın Sancağı tahrir defterindeki vakıf kayıtları kısmında "merhûm" olarak yazıldığı görülmektedir (Şahin, 2020:201).⁶ Vakıf sahibinin tespit edildiği kadar Emir ve Veli adlarında iki oğlu vardır. Bu çocuklarından Emir, Trepçe'deki Müezzîn Hoca Mahallesi'nde ikamet ederken, Veli adlı oğlu ise aynı şehrin Hacı Hüseyin Mahallesi'nde meskûndur (Şahin,

1 Makedonya'daki nüshalar notlarla birlikte Hasan Kaleşi tarafından Boşnakça ve Arnavutça olarak yayına hazırlanmıştır (Kaleşi, 1972:219-256; 2012:267-308). Makedonya Devlet Arşivi *Vakıfnameler* kataloğunda 25 adet vakfiye kaydı vardır ve rulo halinde olan bu vakfiyeler bir kutu içinde muhafaza edilmektedir. İnceleme konusu olan her iki vakfiye de rulo halinde diğeri vakfiyeler içine koyulmuştur, üstelik bu vakfiyelerin Makedonya Devlet Arşivi Vakıfnameler kataloğunda tasnif numaraları yoktur. Bu nedenle bu vakfiyeler tarafımızdan tasnifteki sıralama sayıları dikkate alınarak 26 numaralı vakfiye olarak kodlanmıştır.

2 VGMA, Defter 632, Sıra 209:496-500.

3 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497

4 Kaleşi, vakfiyesinde Müezzîn Hoca diye bir unvanı olmasına atıfla vakıf sahibinin bir padişah camisi müezzini ve padişah çocuklarının hocası olduğu fikrini ileri sürmektedir (Kaleshi, 2012: 272). Ancak bu hususta başka bir delilin olmayışı, bu konuya ihtiyatla bakılmasını gerektirmektedir.

5 VGMA, Defter 632, Sıra 209:500.

6 TKGM, TADB.TTD, 124:392.

2020: 202, dipnot 1256).⁷

Tüm bu bilgiler birlikte düşünüldüğünde vâkıfın büyük vakıflarını Üsküp'te tesis etmekle birlikte, maden işiyle uğraştığı, madenlerin idarî merkezi Üsküp ile sıkı bir bağlantısının olduğu, evlatları ve kendisinin Trepçe'de ikamet ettiği ve Üsküp ile Trepçe'nin şehirleşme sürecine katkı sunduğu söylenebilir.

Osmanlı döneminden kalma vakıfnameler, hukukî birer metin olmalarının yanı sıra belirli bir düzen ve tertibe göre kaleme alınmıştır. Hemen her vakfiyenin başlangıç kısmında, vakıf kurucularının kültür seviyelerine ve dünya görüşlerine göre, bu müessese hakkında düşüncelerini izah ettikleri bilinen bir gerçektir (Yediyıldız, 2003: 10-11). Üstelik vakfiyelerin bu giriş bölümünde Ayet-i Kerîm'e ve Hadis-i Şerîf'lerin de bakış açısını yansıtmaları bakımından kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Muslihüddin bin Abdülgani de, dünya görüşünü ve vakıf kurmaktaki gayesini bu doğrultuda izah edenlerdendir.⁸

Bu ayet ve hadislerin akabinde, diğer vakfiyelerde olduğu gibi vakıf sahibi fani dünyaya ve mal-mülke dair görüşlerini paylaşmaktadır. Müezzin Hoca'nın dünyayı tarif ederken kullandığı şu sözler dikkate değerdir. *Dünya için emek sarf eden kişi akan su üzerine yazı yazmış, dünyaya gönül bağlayan kişi bir uçurum kenarında mekân tutmuştur. Ona göre ölüm, kuşun kanadını çırpması, çadırları sökülüp harekete geçen kabile süvarileri ve develeri harekete geçmeye yüz tutan kervanlar gibi çok yakın, nerede ve ne zaman geleceği belli olmayan anlık bir hadisedir. Bu kaçınılmaz son bir yana mühim olan nokta ecel gelmeden bu hususunun hatırlanmasıdır. Hakeza o, dünyaya talip olan hiç kimsenin elde edemediğini, bu yüzden de insanların sonsuz kalınacak olan ahirete hazırlık yapması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ona göre dünya ahiret için bir azık yeridir. Üstelik yaratılanların en hayırlısı olan insana, hayır ve hasenat yapmak gayesiyle Allah u Teâlâ tarafından mal kazanma fırsatı verilmiş, dahası bu gibi kişilerin yaptığı hasenatın sevabı da kat be kat artırılmıştır⁹ (ДАПСМ, Вакуфнама.26). Nitekim Müezzin Hoca, bu sevaba nail olmak ve ahirete azık hazırlamak gayesiyle vakıf tesis eden hayır sahiplerindedir.*

1. Vakıf Görevlileri

Müezzin Hoca, Üsküp, Yenipazar ve Trepçe'de kurduğu vakfın ihtiyaçlarını karşılamak ve işleri sağlıklı şekilde yürütmek amacıyla çeşitli görevliler tayin etmiştir. Bu eserlerde görev alan imam, hatib, müezzin, hafız, muarraf, kayyum, hademe, kalfa, muallim, suyuolcu ile cabi, mütevellî ve nazıra gündelikler tahsis etmiştir¹⁰ (ДАПСМ, Вакуфнама.26).

7 Ayverdi, Mehmed bin Hoca Muslihüddin Camii başlığı altındaki kaydında, Hoca Muslihüddin'in Müezzin Hoca denilen kişi olduğunu tahmin etmiştir (Ayverdi, 2000: 261). Bu durumda Müezzin Hoca'nın diğer bir oğlunun adının da Mehmed olduğu anlaşıl-makta birlikte şimdilik bunu destekleyen başka bir kayıt söz konusu değildir.

8 Vakıf sahibi "Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir" şeklinde Bakara suresinin 261. ayetine atıf yaparak mallarından verenlerin bunun mükâfatından kat be kat istifade edeceklerini, bu mükâfata erişebilmenin en iyi yolunun ise sadaka yapmak olduğunu belirtmektedir. Nitekim Peygamberimizin de sadaka yapmayı teşvik eden sözlerinden de misal vermek suretiyle bu görüşünü desteklemektedir. Bu doğrultuda vakıf sahibi vakfiyesinde, ilki "İnsanoğlunun yiyip tükettiği, giyip eskittiği ve sağlığında tasadduk edip gönderdiğinden başka nesi var?" ile ikincisi "Bir insan öldüğünde ameli kesilir, defter-i ameli kapanır. Yalnız sadaka-i cariye, ilmî bir eseri, kendisine dua eden hayırlı bir evladı olan kimsenin defter-i ameli kapanmaz" (VGMA, Defter 632, Sıra 209:496-97; ДАПСМ, Вакуфнама.26; Kaleshi, 2012:276) şeklinde olan hadislerle atıf yapmaktadır.

9 VGMA, Defter 632, Sıra 209:496-497.

10 VGMA, Defter 632, Sıra 209:499-500.

Tablo 1. Müezzin Hoca Vakfında Görevli Personel ve Aldıkları Ücretler

Görevli	Görevli Sayısı	Kişi Başı (Dirhem)	Gündelik (Dirhem)	Görev Yeri
Hatib	1		4	Üsküp
İmam	1		6	Üsküp
Müezzin	2	2	4	Üsküp
Kayyum	1		2	Üsküp
Çerağ, Kandil ve Hasır	-		1	Üsküp
Ser mahfil ve Hafızlar	4	1	4	Üsküp
Muarrif	1		1	Üsküp
Şadırvan için Hademe	1		0,5	Üsküp
Hatib	1		4	Yenipazar
İmam	1		6	Yenipazar
Müezzin	1		4	Yenipazar
Hafız	-		2	Yenipazar
Muarrif	1		1	Yenipazar
Kayyum	1		2	Yenipazar
Hasır, Kandil ve Mum	-		1	Yenipazar
Muallim	1		4	Yenipazar
Kalfa	1		1	Yenipazar
Hafız (Aşr-ı Şerif okuma için)	1		2	Yenipazar
İmam	1		4	Trepçe
Müezzin	1		1	Trepçe
Hasır ve Çerağ	-		0,5	Trepçe
Cabi	1		2	Üsküp
Cabi	1		2	Yenipazar
Kanat (Künk) tamiri	-		2	Üsküp
Tevliyet	1		10	
Nezaret	1		5	
Toplam			76	

Vakfiyeden elde edilen görevli listesine göre vakıf sahibi Müezzin Hoca, Üsküp, Yenipazar ve Trepçe’de inşa ettiği cami, han, ribat (kervansaray) ve hamamlar ile gerek satın aldığı gerekse mülkü olan çok sayıda dükkân ve değirmenlerin idaresinde görev almak üzere çok sayıda personel tayin etmiştir. Yenipazar’daki hafızların sayısı belirtilmediğinden vakıfta toplam kaç görevlinin bulunduğu tespit edilememiştir. Fakat vakfın tesis edildiği dönemde personele günlük 76 dirhem tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Vakfın en büyük gündeliğini 10 dirhem ile mütevellî alırken, onu altı dirhem ile Üsküp ve Yenipazar’da görev yapan imamlar takip ediyordu. Trepçe’deki imama muhtemelen üç vakit namaz kıldırıldığı için dört dirhem tahsis edilmişti. Müezzinlerin şehirlere göre farklı gündelikler aldığı, Trepçe’deki müezzinin bir, Üsküp’teki müezzinlerin ikişer ve Yenipazar’daki müezzinin ise dört dirhem ücrete sahip olduğu; hatib, kayyum, muarriif ve cabilere ise eşit ücretler tahsis edildiği vakfiyeden öğrenilmektedir.

Vakıf sahibi imam, hatib ve müezzinlerin fakih, âlim, imamet ve itikatta salih, mütedeyyin ve adaletli kişilerden olmasını şart koşturmuştur. Üsküp'teki camide görev alacak imama ikameti için cami yakınında bir de mülk bağışlamıştır. Hafızlar, tecvit ve kıraat bilen kişilerden olmalıydı. Yenipazar'daki hafızlar her gün ikindiden sonra Aşr-ı şerif okuyacak, Üsküp'teki caminin şadırvanında görev alan hademe her hafta Perşembe günü şadırvanı temizleyecek, camilerin aydınlatılması ve diğer ihtiyaçları için gerekli olan çerağ, kandil, hasır ve mum ihtiyaç miktarı alınacak ve Yenipazar'daki mektepte görevli muarriif de talime mahir kişiler arasından seçilecekti.

Müezzin Hoca biri Üsküp, diğeri Yenipazar'da olmak üzere iki cabi görevlendirmişti¹¹ (ДАРСМ, Вакуфнама.26). Muhtemelen Yenipazar'daki cabi, şehre yakınlığı nedeniyle Trepçe'deki vakfa ait eser ve taşınmazların gelir ve giderinden de sorumluydu. Eldeki mevcut bilgiler ışığında cabilik vazifesini yürüten kişilerin gündeliklerinin ileriki yıllarda arttırıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1591 tarihinde cabi Muslihüddin'in ölümü üzerine bu göreve tayin edilen Ahmed bin Veli'nin gündeliği dört akçeye çıkarılmıştır (Dede, 2015:121).

Vakıf sahibi, vakfın tevliyetini hayatta olduğu sürece kendi üzerine almıştı. O, vakfın sürekli olmasını sağlamak, tamir ihtiyacı ortaya çıktığında gerekli onarımları yapmak için malının bir kısmını vakfa hibe etmiş, arda kalan parayı da belirli şartlara göre evlatlarına tahsis etmişti. Vakfın fazla gelirlerini oğulları ve kızlarına, onların vefatından sonra ise sadece oğulların nesline kalmasını şart koşturmuştu¹² (ДАРСМ, Вакуфнама: 26).

2. Vâkıfın Tesis Ettiği Eserler

Vakıf eserleri ve vakıf akarlarının büyük kısmı Üsküp şehrinde yer almaktaydı. Üsküp'teki vakıf eserleri; Müezzin Hoca (Dükkâncık) Camii, Kurşunlu Han ve Şengül Hamamı adlarını taşımaktadır. Yine vâkıfın, Yenipazar'da Altın Âlem Camii, birer mektep ve han ile Trepçe'de birer mescit ve ribat inşa ettiği anlaşılmaktadır. Yine vakfın akarları arasında Üsküp, Yenipazar ve Trepçe'de çok sayıda dükkân ve değirmen bulunduğu, vakıfnameden ve tahrir defterindeki kayıtlardan öğrenilmektedir.

2.1. Üsküp'te Yer Alan Eserler

Müezzin Hoca vakfının her ne kadar Yenipazar ve Trepçe'de vakıf kayıtları olmakla birlikte Üsküp merkezli tesis edildiği, bu nedenle de vakıf eserleri ile akarlarının büyük kısmının bu şehirde yer aldığı anlaşılmaktadır. Günümüz Üsküp'ünde Tophane semtine doğru olan yol üzerinde Dükkâncık Camii, Üsküp Türk Çarşısı'nın Bit Pazarı'na yakın bir noktasında Kurşunlu Han ve onun batı cephesinde yer alan Şengül Hamamı ile Dükkâncık Camii imamı için yapılan bir ev şehirdeki vakıf eserlerindedir. Yine Üsküp'te çok sayıda dükkân vakfın akarları arasında yer almaktaydı¹³ (ДАРСМ, Вакуфнама.26; Yiğit, 2008: 76, 78).

İlerleyen yüzyıllarda Müezzin Hoca tarafından tesis edilen vakfın Dükkâncık vakfı, camisi de Dükkâncık Camii diye meşhur olmuştur. Vakfın Üsküp'teki akarlarının çoğunluğunu dükkânların oluşturması ve cami yakınlarında Dükkâncılar adlı bir çarşının yer alması bunda etkindir. Vakfın akarlarından olan bu dükkânlar, Üsküp şehrinin farklı noktalarında yer alıyordu. Paykooğlu Mahallesi'nde biri 19 ve diğeri 26 hücreye sahip iki Yahudi hanesi, cami yakınında Dükkâncılar adı ile meşhur olan çarşıda birbirine bitişik dokuz dükkân ve bir hücre, Dükkâncılar Çarşısı'nda dört, cami harimine bitişik altı, Kurşunlu Han önünde

11 VGMA, Defter 632, Sıra 209: 499.

12 VGMA, Defter 632, Sıra 209: 500.

13 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497-498.

ve hana bitişik iki, Bezzazistan¹⁴ yakınında Kavaklar Çarşısı'nda Serezli Ahmed'e ait bir, Kara Kadı vakfı ve yolla çevrili başka bir dükkân ile Yoğurt Pazarı yakınında Debbağlar Çarşısı'nda bir yanı Serova Nehri ile çevrili birbirine bitişik altı dükkân vakfın taşınmazlarındandı.¹⁵ (ДАПСМ, Вакуфнама: 26). Bu bilgilerden vakfın Üsküp'te 29 dükkân ve 36 odaya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

a. Müezzîn Hoca (Dükkâncık) Camii

Bu eser, Fatih Sultan Mehmed'in döktürdüğü toplar nedeniyle Tophane olarak anılan semte (İnbaşı ve Kul, 2018:152) yakın bir noktada, İshak Bey (Alaca) Camii'nin yakınında yer almaktadır. Günümüzde halk arasında Dükkâncık namıyla anılmakta olan bu eser, arşiv vesikalarında Müezzîn Hoca Camii şeklinde kaydedilmiştir.¹⁶ Mensur Nureddin'inde ifade ettiği gibi (Nuredini, 2004: 19) eserin bu adı almasındaki temel sebep vakfa ait çok sayıdaki dükkândır.

1963 yılında meydana gelen Üsküp depremi öncesine ait görsellerin bulunmaması, caminin içyapısının tam olarak izah edilmesini mümkün kılmamaktadır. Bununla birlikte deprem sonrasında hala ayakta kalan zengin sarkit süslerle donatılmış, dal, yaprak ve çiçeklerle bezeli mihrabından hareketle zamanında gerçekten zengin bir süslemeye sahip olduğu belirtilmektedir (Bogoyeviç, 2008: 164-165).

Vakıfnamede belirtildiği üzere camiye birer imam, hatib, muarraf ve hademe ile iki müezzîn ve dört hafız görevlendirilmiştir¹⁷ (ДАПСМ, Вакуфнама: 26). Vakfın tesisini müteakip dönemde cami de görevli olanların isimleri ile ilgili kayıtlara tesadüf edilememiştir. Ancak 18. yüzyıl başında camide görevli personelin durumu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Vakfiyede de dört akçe ile görevini ifa eden hatibin, 18. yüzyılda da aynı miktar ücret ile görevini sürdürdüğü öğrenilmektedir. 1701 yılında caminin hitabeti günlük dört akçe ile Mustafa üzerinde iken, ölümü ile büyük oğlu Mehmed vazifeye tayin edilmiştir. Ancak adı geçenin yaşlı ve görevini hakkıyla eda edemeyeceği gerekçesi ile hatiplik vazifesinden feragat ettiği, yerine İbrahim bin Hacı Süleyman'ın atandığı¹⁸ anlaşılmaktadır. 1727'de caminin müezzînlük ve hatiplik vazifesi ücreti belirtilmeyen İbrahim bin Ahmed üzerindeydi. Onun da görevi bırakması nedeniyle Seyyid İbrahim bin Ali, bu vazifelere tayin edilmişti. 1816 yılında ise Şafizâde Seyyid Sadi Efendi vakfının şahitleri arasında Dükkâncık Camii imamı Hasan Efendi de yer alıyordu (Dede, 2015:121, 125).

Cami, zamanın getirdiği olumsuzluklar nedeniyle 20. yüzyıl başlarında onarım geçirmişti. Eserin tadilatı için yapılan keşifte 17.780 kuruşa tamir edilebileceği, ancak temelden çıkarılacak taşın kullanılması durumunda 16.739 kuruş ile işin bitirilebileceği hesaplanmış ve ihtiyaç duyulan para vakfın gelirlerinden karşılanmıştı.¹⁹

1963 depreminde kubbesi ile doğu ve güney cephe duvarlarının bazı bölümleri yıkılan ve orta sahnı çok ciddi zarar gören caminin diğer duvarlarında ise çatlaklar meydana gelmiş ve tarihî miras olması dikkate alınmadan 1984 yılında yıktırılması için girişimlerde bulunulmuştu (Bogoyeviç, 2008:164-165). Yerinde yapılan gözlemde cami girişine koyulan ve Türkçe ve Arnavutça olmak üzere iki dilde kaleme alınan kitabe şu bilgi verilmektedir:

“Dükkâncık Camii Üsküp. 1549-50 yılında Muslihiddin Abdülğani (Müezzîn Hoca el-madenî olarak tanınmıştır) tarafından inşa edilmiştir. 1963 depreminde büyük hasar görmüştür. 2003-2007 tarihlerinde Makedonya Cumhuriyeti İslam Birliği'nin girişimi ile yurt içinden ve yurt dışından olan hayırseverlerin yardımlarıyla yeniden inşa edilmiştir”

Burada yurt dışı olarak ifade edilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti olup özellikle Bursalı hayırsever işadamlarının büyük destekleri söz konusudur.

14 Üsküp'teki bezzazistanın banisi, ikinci uçbeyi ve şehrin fatihi Paşa Yiğit Bey'in manevi oğlu Gazi İshak Bey'dir. Eser, 15. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir (Bogoyeviç, 2008:263; İnbaşı ve Kul, 2018:82).

15 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497-498.

16 BOA, A.DVN.ŞKT.d., 2, Evâsıt-ı Ramazan 1063/Temmuz-Ağustos 1653:164; BOA, AE.II.Mustafa, 137/15218, 28 Zilkade 1112/6 Mayıs 1701.

17 VGMA, Defter 632, Sıra 209:499.

18 BOA, AE.II.Mustafa, 137/15218, 28 Zilkade 1112/6 Mayıs 1701.

19 BOA, İE.EV, 65, 4 Zilhicce 1321/21 Şubat 1904; BOA, Şura-yı Devlet Evrakı, 165/11, 17 Kanun-u evvel 1319/30 Aralık 1903.

b. Kurşunlu Han

Han, Üsküp'te Tanrıvermiş Mahallesi'nde Bakırcılar Mescidi yakınındadır²⁰. Vakfiyede sınırları bir taraftan Şengül Hamamı ve üç taraftan yol olarak belirtilmiştir. Hanın iki katlı ve pek çok hücreye sahip olduğu, han etrafında bir saha ve bir ahırın da yer aldığı vakfiyeden anlaşılmaktadır. Hana şehir dışından getirilen su kanalı da han ile birlikte işletmeciyeye devredilmiştir²¹ (ДАРСМ, Вакуфнама: 26).

Tertibatı itibariyle Bursa'daki Orhan Gazi'nin bina ettiği Emir Hanı'na benzeyen (Ayverdi, 1981: 294) hanın Kurşunlu adını, 19. yüzyılda çatısının kurşun ile kaplanmasından sonra aldığı tahmin edilmektedir (Bogoyeviç, 2008:286). Nitekim handa kalp akçe kesimini ifade eden hükümde, Müezzinz Hoca Hanı olarak isimlendirildiği görülmektedir.²²

I. Dünya savaşında kubbeler üzerindeki kurşun levhaların bir bölümü Bulgar askerler tarafından çalınmıştır (Salih Asım, 1351: 17). Bulgar işgali sırasında hapishane olarak da kullanılan bu bina, 1963'deki depremde tahrip olmuş (Duda, 1949: 59; Dekiç, 1986: 37-38), akabinde yanı başında inşa edilen Arkeoloji Müzesi'nin deposu olarak kullanılmıştır (Арсовски, 1982: 24). Kurşunlu Han, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Yunus Emre Enstitüsü'ne tahsis edilmiştir. Yunus Emre Enstitüsü tarafından, Türk okçuluk kursu, Türk filmleri gösterimi, kültürel ve sanatsal etkinlikler ile çeşitli konferanslara ev sahipliği yapmakta olup onarım süreci devam etmektedir.

Hanın yapımının ardından asli işlevini yerine getirmesinin yanı sıra bazı kanunsuz işlemlerde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyadaki maddenin derinleşmesi, devalüasyonlarla birlikte yolsuzluk olaylarının artması gibi etkenler, taşra darphanelerinde kalp akçe kesimini hızlandırmıştı. Nitekim dergâh-ı mualla silahdarlarından olup gümüş arayıcılığı vazifesi ile görevlendirilen Mehmed'in merkeze sunduğu bilgilerden kalp akçe kesiminin Üsküp şehrinde de yaşandığı, burada sakin Kirki ve Sahib-i ayar Hacı İbrahim'in, Müezzinz Hoca Hanı ile ikamet ettikleri odalar başta olmak üzere darphanede görevli iki Yahudi evinde ve Sulu Han'da kalp akçe kestikleri bildirilmektedir.²³

Han, sonraki asırlarda da ihtiyaca binaen asıl amacının dışında kullanılmıştır. Nitekim Sultan II. Abdülhamid döneminde hapishane koşullarının iyileştirilmesi bir devlet politikası haline gelmiş, bu çerçevede Kosova Vilayeti'ndeki hapishane ve tevkifhanelerin yeniden inşa ve tamire muhtaç olanların ıslahı için çalışmalar yapılmıştır. Üsküp'ün vilayet merkezi olarak kullanılmasının ardından burada halkın yardımıyla hapishane yapılmasına karar verilmiş, hapishane inşaatının tamamlanmasına kadar uygun bir yerin kiralanması yoluna gidilmiştir (Ahabab, 2015: 176). Bu doğrultuda Kurşunlu Han'ın yıllık 1.000 kuruş ücret ile vilayet hapishanesi olarak kiralandığı,²⁴ hatta Kurşunlu Han'ın penceresiz ve havasız yapısının 1889 yılında mahkûmların şikâyetlerine neden olduğu (Ahabab, 2015:181) ve muhtemelen bu yüzden onarıldığı görülmektedir.²⁵ H.1306/1888-1889 yılından H.1320/1902-1903 yılına kadar olan dönemde devlet tarafından kiralanması ve hapishane olarak kullanımının vakıf gelirlerinin tahsisini güçleştirdiği de belgelere yansımıştır.²⁶

20 Bakırcılar Mescidi, diğer adıyla Kazancılar Camii, Kurşunlu Han yakınında yer almakta olup, mimarî özellikleri bakımından 15-16. yüzyıl Osmanlı izleri taşımaktadır. 1950'de tadilat geçiren cami, 1963 depreminde yıkılmıştır. Üsküp'te mahalle isimlerinin kurucularından geldiği düşünüldüğünde, Tanrıvermiş Mahallesi'ndeki Kazancılar Camii'nin de kimliği hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Tanrıvermiş adlı kişi tarafından bina edildiği söylenebilir (Богоевич, 1975:103-105, 108).

21 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497.

22 BOA, MD, 35:217.

23 BOA, MD, 35, 12 Receb 986/14 Eylül 1578:217.

24 BOA, Rumeli Müfettişliği Arzuhaller, 161/16066.

25 BOA, İE.EV, 6, 25 Muharrem 1315/26 Haziran 1897.

26 BOA, TFR.I.SKT, 161/160606.

c. Şengül Hamamı

Muslihüddin bin Abdulgani'ye ait vakıfnâmeden anlaşıldığı üzere hamam, Tanrıvermiş Mahallesi'nde Kurşunlu Han'ın hemen kuzeybatısında yer almaktadır. Vakıf sahibi, Dükkâncık olarak bilinen caminin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hamamı vakfetmiştir. Hamamın 2/3'ü Hacı Mehmed vakfının mütevellisi Mehmed'den 40.000 dirhem gümüş karşılığında satın alınmıştır. Bu işlem mülk değişimi yoluyla yani becayiş ile yapılmış, bu değişim Rumeli Kazaskeri Ebussuud Efendi tarafından incelenerek onaylanmıştır²⁷ (ДАПСМ, Вакуфнама: 26). Hamamın diğer hissesi ise Haraccı Mehmed bin Hacı Mehmed'den satın alınmıştır. Bu becayiş ve satın alma işlerini yürüten eski mütevellî, 10 yıldır harap vaziyette olduğu için işletilemeyen ve atıl durumda bulunan eserin alınacak borç ile tamirini de ekonomik görmediğinden bu yolu tercih etmiştir. Bu kararın akabinde hamam Mütevellî Mehmed ile satışa yetkili diğer kişiler tarafından Müezzîn Hoca vakfına satılmış, hamamın yeni sahibi, eseri faal hale getirmek gayesiyle 60.000 dirhem harcamıştır²⁸ (ДАПСМ, Вакуфнама: 26).

Eserin tamiri ve yenileme çalışması haricinde vakıf sahibi Üsküp'teki cami, handaki şadırvan ve hamam için şehrin dışındaki iki ayrı noktadan su getirmek için ayrı bir çalışma daha yürütmüştür. Lakin suyun getirilmesinde asıl gaye cami ve hanın ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Vakfiyede belirtildiği üzere getirilen sudan müste'cir (hanın kiracısı) ve han amilinin izni olmadan hamama su salınması yasaklanmıştır. Su kanallarının biri daha önce Hacı Mahmud bin Süleyman'dan satın aldığı kendi mülkünden, diğeri Yahya Paşa'nın Kadı Çayırı adıyla ünlü mevzideki boş arazide tesis edilerek kanallarla şehre taşıdığı sulardan sağlanmıştır. Bu iki kaynak su Yahya Paşa Mahallesi'nde²⁹ vakıf sahibi tarafından satın alınan menzilde birleştirmiştir³⁰ (ДАПСМ, Вакуфнама.26).

Müezzîn Hoca'nın Şengül Hamamı'nı almak hususundaki niyetini kestirmek güç olmakla birlikte eski mütevellinin satışı yapmakla doğru bir karar verdiği ileriye yıllarda yaşanan su sıkıntısından ve bu sorun nedeniyle hamamın işletilememesinden de anlaşılmaktadır. Nitekim Müezzîn Hoca da hamamı devraldıktan sonra han ve camiye gelen suyun arta kalan kısmının hamama tahsisini talep etmiştir. Buna rağmen ilerleyen yıllarda, özellikle de yaz aylarında, bölgedeki sıcaklık artışına paralel olarak su seviyesindeki azalış yeni sıkıntılara sebep olmuştur.

Bogoyeviç (2008: 349), hamamın Müezzîn Hoca'dan önce kaç kez el değiştirdiği hususuna şüpheyle yaklaşmaktadır. Nitekim bu görüşte kuvvetle muhtemel isabetli olduğu, hamamın satın alındığı dönemi takip eden yüzyılda da sorunlarla yüzleşmesinden anlaşılmaktadır. Öyle ki hamamda yaşanan su sıkıntısının tek sebebi yaz aylarının sıcaklığı değildi. 17. yüzyıl ortalarında belgelere yansıyan bir hükümde su sıkıntısının müsebbipleri arasında devlet görevlileri sayılmaktadır. Üsküp'te ikamet eden sipahi, yeniçeri ve ehl-i örf taifesinden bazı kişiler, vakfın şartlarına aykırı olarak suyolundan su çektiklerinden han ve cami şadırvanlarına yeterli derecede su verilememiştir. Bu durum cami ve hanların nazırı olan dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Ahmed tarafından İstanbul'a şikâyet edilmişti. Nazır, su kıtlığı yaşandığını ve bozulan yerleri tamir etmek içinde ayrıca masraf yapılmak zorunda kalındığından dert yanmaktaydı. Özellikle yaz aylarında suyun azalması ile sıkıntı had safhaya ulaşmakta, şadırvanlar kuruduğu gibi handaki çeşmeden tek damla su akmamakta, cami cemaati abdest alabilecek su dahi bulamamakta, handa

27 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497.

28 VGMA, Defter 632, Sıra 209:498.

29 Bu mahalle Sultan II. Bayezid'in damadı ve devrin önde gelen devlet adamlarından biri olan Yahya Paşa tarafından kurulan külliye etrafında teşekkül etmiş olup (İnbaşı ve Kul, 2018: 152-153; İnbaşı, 2020: 10-11) günümüzde Bit Pazarı'ndan Çayır semtine doğru çıkılan yol güzergâhının sağında ve solunda yer almaktadır.

30 VGMA, Defter 632, Sıra 209:498.

misafir olarak kalan tüccar taifesi de su sıkıntısından etkilenmekteydi. Bunun üzerine Üsküp sancakbeyi, kadı, kethüdayeri ve yeniçeri serdarına hüküm gönderilerek vakfın şartlarına aykırı hareket eden kişilerin harkları bozmalarına mani olunması tembih edilmişti (İnbaşı ve Kul, 2018: 103). Her ne kadar devletin vakıf şartlarına mugayir olarak görüp, engellenmesi için girişimlerde bulunduğu belgelere yansımış olsa da zamanla hamamın ismi Kuru Hamam, hamam ve hanın bulunduğu bayırda Kuru Hamam Bayırı olarak halk tarafından adlandırılmıştır. Günümüzde hamam ve çevresinde oturan Üsküplü insanlarla yaptığımız sohbetlerde, hamam civarının Üsküp şivesi ile “Kuri Hamam Bayırı” olarak anılmaya devam ettiği gözlemlenmiştir. Bu isimlendirmenin tarihsel altyapısının 17. yüzyıl ortalarına, belki de daha eskilere kadar dayandığı, hamama tahsis edilen su kaynağındaki sıkıntıların insanların hafızasına yer ettiği söylenebilir. Hamam, 20. yüzyılda bir dönem rakı üretimi yapan bazı şirketler tarafından kullanılırken, 1963 depreminden önce yorgan üretimi yapan bir şirketin deposu konumundaydı. Deprem sırasında büyük hasar gören hamamın 1979 yılında yağın yağmurlar nedeniyle ayakta kalan duvarlarının bir kısmı daha yıkılmıştı (Bogoyeviç, 2008: 349). Günümüzde sadece soyunmalık kısmı ayakta kalan ve atıl vaziyette bulunan hamam, Türkiye'nin girişimleri ile onarılmak ve yanında bulunan Kurşunlu Han ile birlikte hizmete alınmaya çalışılmaktadır.

2.2. Kosova/Sırbistan'daki Vakıf Eserleri

Müezzin Hoca'nın tesis ettiği vakfın Üsküp'ten başka Yenipazar ve Trepçe'de de eserleri bulunmaktaydı. Vâkıf, Yenipazar'da Altın Âlem Camii, bu caminin imamı için bir ev ve cami yakınında bir de mektep inşa etmişti. Yenipazar çarşısında inşa edilen bir han ile hana bitişik altı dükkân, yine aynı şehirde Raşka Nehri kenarında Debbağlar Çarşısı'nda vakıf sahibinin mülkü olan dükkânlar vakfın taşınmazlarındandı. Trepçe'de bir mescit ile önceleri sınır boyunda askerî amaçlı tesis edilmiş yapılar iken zamanla ticaret yolları üzerinde ve geçitlere inşa edilerek kervanların yol güvenliği ve konaklama ihtiyaçlarını sağlamaya yönelik birer kervansaraya dönüşen ribat da Trepçe Kasabası'nda tesis edilen eserlerdendi. Trepçe'de mescidin yakınında yer alan ribatın etrafındaki dükkânlar da vakıf sahibi tarafından bağışlanmıştı³¹ (ДАPCM, Вакуфнама: 26; Yiğit, 2008: 76, 78).

Bunlar haricinde vakfın ihtiyaçlarının karşılanması gayesiyle Yenipazar ile Mitroviçe'ye bağlı çeşitli köylerde çok sayıda değirmen vakfa akar olarak yazılmıştı. Yenipazar'da Kantara Köprüsü başında beş taşlı değirmen; Mitroviçe Kasabası'nda hamam yakınında iki taşlı değirmen; Yorgi İştetoğlu Değirmeni diye meşhur bir oda ve üç taşlı değirmen; Mitroviçe Kasabası'na bağlı Kostova Köyü'nde bir değirmen ile Yahşi Köyü sınırlarında Pavli v. Yova, Kirkor v. Gargor ve Nikola v. İstapan mülkleri olup, uzun zaman hacizli kalan ve satışa çıkarılan dört taşlı değirmen de satın alınarak vakfa bağışlanmıştı³² (ДАPCM, Вакуфнама: 26).³³ Bu bilgilerden vakfa ait taşınmazlar arasında 11 değirmenin olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca vakfiyede kayıtlı olmamakla birlikte 1569 tarihli tahrir defterindeki kayıttan, Müezzin Hoca'nın Priştine'de bir de zaviyesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1569 tarihli Priştine'deki Sultan Mehmed Han Gazi Mahallesi'nde meskûn Mahmud Dede için “şeyh-i zaviye-i Hoca Müezzin” kaydı düşülmüştür (Şahin, 2020: 202).

31 VGMA, Defter 632, Sıra 209:499.

32 VGMA, Defter 632, Sıra 209:499.

33 Vakfiyede de “Kasaba-i Dimitroviçe” olarak geçmektedir (VGMA, Defter 632, Sıra 209: 498; ДАPCM, Вакуфнама: 26; Kaleshi, 2002: 282). Dimitroviçe'nin Mitrovica olduğu açıktır. Nitekim bölge ile ilgili tutulmuş tahrir defterlerinde de bu yerin Dimitrofiçe-Dimitrofiça şeklinde yazıldığı, burasının 1455 tarihli icmal defterinde köy olduğu, 1468 yılında bir pazar ve civar köyler için merkezi bir konuma geldiği ve 16. yüzyıl boyunca gerek nüfus gerekse mahalle bakımından gelişimini sürdürdüğü anlaşılmaktadır (Oruç, 2015: 599, 613).

2.3. Yenipazar Altın Âlem Camii

Yenipazar (Novipazar / Yeni Tırgovište), Ras bölgesi diye ifade edilen alanda, Osmanlı döneminde kurulmuş bir yerleşim yeridir. Keza bu yerin teşekkülünde Üsküp ve Bosna bölgesi uçbeyi, daha sonra ise Saraybosna'nın kurucusu ve Bosna sancakbeyi olan İsa Bey'in büyük rol oynadığı bilinmektedir. İsa Bey'in burada teşkil etmiş olduğu vakıflar, şehrin temelini oluşturmuyordu (Дрнда, 1984: 77). Aslında buraya Yenipazar denmesinin sebebi Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce Raška Nehri havzasını kapsayan antik Ras Şehri yakınında yer alan ve varlığı 1382'den beri bilinen Tırgovište'nin, Eskipazar olarak isimlendirilmesi ile ilgiliydi. Nitekim fethin akabinde kurulan yerleşim yerinin Eskipazar (Tırgovište) denen yerden ayırması gayesiyle Novipazar / Yenipazar olarak adlandırıldığı görülmektedir (Šabanović, 1982: 34).

İsa Bey'in kurduğu ve tesis ettiği vakıf eserleri ile temeli atılan Yenipazar, 16. yüzyılın ortalarında hayırsever ve Üsküp'te eserler vücuda getirmiş Müezzin Hoca olarak bilinen Muslihüddin bin Abdulgani'nin kurduğu vakıf ile daha da büyümüştür.

Nitekim vakıf sahibi Yenipazar'da bir ibadethane inşa etmişti.³⁴ Öyle anlaşılıyor ki, bu ibadethane sonraları Altın Âlem Camii diye ünlenmiştir. Bu cami, Yenipazar'dan Mitroviçe ve Üsküp istikametine doğru, Eski Çarşı'nın sonunda yer almaktaydı. Büyük bir bina olmayan bu vakıf eseri, 16 metreden biraz daha kısa ve sadece 10 metre genişliğinde, ilginç bir sundurmaya ve çok ince olmayan bir minareye sahip, tek odalı, kubbeli bir cami özelliği göstermekteydi. Hemen hemen düzgün bir küp şeklinde yapılan bu eserin orta kısmı geniş bir kubbe ile örtülüydü (Андрејевић, 1969: 2). Ayrıca caminin yanında bir han, bir mektep, Raška Nehri kıyısında iki deri işleme atölyesi, altı dükkân ve bir değirmen de inşa edilmişti (Дрнда, 1984:81). Dükkâncık Camii'nin revaklı son cemaat yerinin Altın Âlem Camii'nin revaklı son cemaat yerine benzediği ifade edilmektedir (Дрнда, 1984: 81; Bogoyevič, 2008: 163-164 dipnot 31). Bu bilgilerden vakıf sahibinin Yenipazar'ın gelişimine katkı sunduğu anlaşılmaktadır.

18. yüzyılın son çeyreğinde Kosova hurufât defterlerinde camide görev yapan imam, hatib, müezzin, muallim-i sıbyan, devirhân ve kayyum ile ilgili atama kayıtları tutulmuştur (Taç, 2012: 317-318). Vakfiyedeki bilgiler ile kıyaslandığında görevlilerinden imam ve müezzin ücretlerinin değişmeyerek altı akçe olarak kaldığı, hatibin ücretine iki akçe zam yapılarak altı akçeye çıkarıldığı, muallim-i sıbyana bir ücret tahsil edilmeyerek bu işin imam üzerine yazıldığı, devirhân (hafız) ve kayyum adı altında görev yapan kişiye ise sekiz akçe tahsis edildiği tespit edilmektedir.

2.4. Trepçe Müezzin Hoca Mescidi

Eser, Mitroviçe'nin yaklaşık 8-9 km kuzeydoğusunda, Trepçe yakınlarında yer alan Mazhik Köyü'nde yer almaktadır (İslami-Selimi, 2019: 28; Şahin, 2020: 67). Aslında Osmanlı döneminde tutulan kayıtlardan anlaşıldığına göre Mazhik Köyü Trepçe'nin bir kısmını oluşturmaktaydı. Trepçe, günümüzde Mazhik Köyü ile Stanterg Kasabası arasında yer alan bir maden bölgesiydi. Osmanlı arşiv vesikalarında "Nefs-i Ma'den-i Trepçe" şeklinde kayıtlara geçmiş olan Trepçe, dağlık bir coğrafyaya sahip olması nedeniyle Yukarı (Trepçe-i Bâlâ) ve Aşağı (Trepçe-i Zîr) olmak üzere iki ayrı idarî üniteye ayrılmıştı. Aşağı Trepçe kısmında Müslüman nüfusunun bulunmadığı tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Yine tahrir defterlerindeki kayıtlara bakılırsa Yukarı Trepçe'de Mevlana Müezzin Mahallesi adı altında kaydedilmiş bir mahalle de vardır. Müezzin Hoca tarafından yaptırılan mescidin bu mahallede olduğu açıktır (Şahin, 2020:67, 202). Bununla birlikte Müezzin Hoca vakfiyesi ile 1569 tarihli tahrir defterinde yer alan vakıfla ilgili kayıtlar karşılaştırıldığında, vakıf sahibinin Trepçe'de inşa ettiği eserler ile akarların neler olduğu daha da

34 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497.

netlik kazanmaktadır. Tahrir defterinde Trepçe'deki vakfa ait taşınmazlar daha detaylı verilmiştir. Tahrir defterindeki kayıtlardan vakfa ait bir eski ahırın yanı sıra dükkânların sayısının 20 olduğu, kervansarayın harap bir halde bulunduğu öğrenilmektedir.

Burada inşa edilen mescit, vakfiyede ifade edildiği üzere sabah, akşam ve yatsı namazlarında hizmet etmek üzere yapılmıştır³⁵ (ДАРСМ, Вакуфнама: 26; Ayverdi, 2000: 222). Ayverdi, eserin üç vakitte hizmet etmesini bölgenin tarım diyarı olması nedeniyle çiftçilerin camiye kullanamamasına bağlamaktadır. Hatta bu doğrultuda eserde "Trepçe kasabasının çiftçi bir muhit olması sebebiyle gündüz tarladan gelebilecek olan ahali için işe gitmeden evvel ve döndükten sonra açılacağı tekrarlanır" şeklinde yorum yapılmıştır (Ayverdi, 2000: 222, 261; Aynı bilgi Kaleşi'ye atfen İbrahimgil-Konuk, 2006: 253 tekrarlanır). Oysaki vakfiye ve Kaleşi'nin makalesinde böyle bir bilgi olmadığı gibi gerek Osmanlı kronikleri gerekse tetkik eserlerde Trepçe maden diyarı olarak ifade edilmektedir (İbn-i Kemal, 1991: 117; Şahin, 2020:65). Caminin üç vakitte hizmet etmesi yazarların görüşünün aksine madencilerin çalışma usulü ile yakından ilişkili olmalıdır.

Mescitte 1526 yılında Alaeddin, 1544 yılında Mehmed'in imamlık görevlerini yerine getirdiği, belirtilen tarihlerde müezzinlik görevinin ise Hasan b. Abdullah üzerinde olduğu tahrir defterlerindeki kayıtlardan belirlenmektedir (Şahin, 2020:201-202). Cami günümüzde harabe haldedir (İbrahimgil-Konuk, 2006:252; Agron İslami Özel Koleksiyonu'na atfen Şahin, 2020:202).

Tüm bu kayıtlardan Müezzin Hoca Mescidi'nin vakfiyenin tesis edildiği 1550 yılından çok önce inşa edilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Vakıf sahibi, kuvvetle muhtemel maden işinden zengin olan ve elde ettiği mal varlığını başta Üsküp olmak üzere Yenipazar ve Trepçe'de yaşayan insanlara sunan bir hayırseverdir. Üsküp'te yaptırdığı Dükkâncık Camii ve Kurşunlu Han ile şehrin fizikî olarak değişimine ve Tophane semti istikametine doğru büyümesine katkı sunan, Üsküp, Yenipazar ve Trepçe'deki eserlere atadığı kişiler ile bölge insanına istihdam sağlayan Müezzin Hoca, bu şehirlerin tarihinde iz bırakmıştır. Üsküp'te daha önceki dönemlerde yaptırılan Çifte Hamam (İsa Bey) ve Davud Paşa gibi büyük hanlardan daha geniş bir alana sahip Kurşunlu Han'ın, şehrin ekonomisindeki etkisi yadsınamaz. Kaldı ki Üsküp'te satın alınarak vakfın hizmetine sokulan Şengül Hamamı da vakıf sahibinin maddi kuvvetini göstermesi bakımından kayda değerdir. Üsküp'teki Dükkâncık ile Yenipazar'daki Altın Âlem camilerinin birbirine çok benzedikleri ve süslemelerinin olağanüstü yapıda olduğu tetkik eserlerdeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Yaşadığı su sıkıntıları nedeniyle Üsküp'teki Şengül Hamamı'nın Kuru Hamam olarak isimlendirilmesi, bulunduğu bayırın Kuru Hamam Bayırı olarak anılması, tarihin yaşayan bir ilim olduğu gerçeğini günümüze taşıyan somut bir örnektir. Yine vakfın Trepçe'de hizmete soktuğu ribat (kervansaray) da kısa bir süre sonra harap hale düşmüştür. Nitekim daha sonraki süreçte maden çıkarımında yaşanan sorunların kasaba nüfusu üzerine olumsuz etkileri de bölgedeki tarihi eserlerin kaderine terk edilmesine neden olmuştur. Dahası şimdilerde Üsküp'teki han yıkılmaya yüz tutarken, Şengül Hamamı harabe haline gelmiş bir haldedir. Kurşunlu Han'ın kurtarılması ve kültürel faaliyetlerde kullanılmasını için Yunus Emre Enstitüsü'ne devredildiği gibi deprem ve akabinde tarihi mirasa saygı gösterilmeden yıkılan Dükkâncık Camii ise yeniden ibadete kazandırılmıştır. Tüm bu tarihi mirasın yeniden ayağa kaldırılması noktasında devletimizin büyük desteği ve hayırsever vatandaşlarımızın katkıları hayırla anılacak hususlardandır.

35 VGMA, Defter 632, Sıra 209:497.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

A. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Ali Emiri Tasnifi II.Mustafa: 137/15218.

BOA, Bâb-ı Asâfi Divan-ı Hümayun Şikâyet Kalemi Defterleri: 2.

BOA, İbnü'l-Emin Tasnifi Evkaf: 6, 65.

BOA, Mühimme Defteri: 35.

BOA, Rumeli Müfettişliği Arzuhaller: 159/15812, 161/16066.

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı: 165/11.

B. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Tapu-Tahrir Defterleri: 124.

C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Defter 632, Sıra 209, sayfa 496-500.

Ç. Државен Архив На Република Северна Македонија (Üsküp/Makedonya)

Вакуфнама: 26.

2. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ahbab, Yakup (2015). *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Андрејевић, Андреј (1969). "Алтин Алем Џамија У Новом Пазару", Зборник Светозара Радојчића: 1-13.

Арсовски, Тихомир (1982). Пешачки Простори Скопје. Скопје: Заедница За Деловен Простор.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri (Yugoslavya)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Богоевик, Лидија Кумбараџи (1975). "Околу Прашањето За Датирањето И Ктиторството На Казанџилер Џамија Во Скопје", Гласник Институт За Национална Историја XIX / 3: 103-113.

Bogoyevič, Lidiya Kumbaracı (2008). *Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri*. çev. Suat Engüllü. İstanbul: Mas Matbaacılık.

Dede, Mevlüt (2015). *Üsküp Vakıfları-Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Dekić, Olivera (1986). *Skopje And Its Surrounding*. Zagreb: Turistkomerc.

Дрнда чар, Хатиџа (1984). "Оснивање Новог Пазара и Његов Развитаk До Столеба", *Новопазарски Зборник* 8: 77-102.

Duda, Herbert W. (1949). *Balkantürkische Studien*, Wien: In Kommission bei R. M. Rohrer.

İbn-i Kemal (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İbrahimgil, Mehmet Z. ve Neval Konuk (2006). *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnbaşı, Mehmet (2020). "Yahya Paşa'nın Üsküp'teki Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, 53: 9-27.

İnbaşı, Mehmet ve Eyüp Kul (2018). *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar)*.

Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İslami, Agron ve Selim Selimi (2019). *Epitafet Në Gjuhën Osmane-Deshifrimi Dhe Përkhimi I Tyre-Mitrovicës I*. Prishtinë: Fakulteti i Studimeve Islame-Prishtinë.

Oruç, Hatice (2015). "15. ve 16. Yüzyıllarda Mitrovica". *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Dördüncü Milletlerarası Kongre Tebliğleri (13-17 Ekim 2010, Üsküp/Makedonya)*. Ed.Halit Eren. İstanbul: Talat Matbaacılık.

Kaleši, Hasan (1972). "Graditel Kuršumli-Hana U Skoplju Muslihudin Al-Ma'deni, Njegovi Vakufi i Njegova Vakufnama", *Najstariji Vakufski Dokumenti u Jugoslaviji Na Arapskom Jeziku*, Priština: Zajednica Naucnih Ustanova Kosova Studije.

Kaleši, Hasan (2012). "Ndërtuesi i Kurshumli-Hanit Në Shkup-Muslihuddin Al-Ma'dini, Vakëfet Dhe Vakëfnameja E Tij", *Dokumentet Më Të Vjetra Të Vakëfeve Në Gjuhën Arabe Në Jugosllavi*, Prishtinë: Dituria Islame.

Kul, Eyüp (2019). *Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vulçitrın Sancaklarında Madencilik (Üsküp Nezareti, Lon Kuyucuları ve Lonik Bedeli)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Nuredini, Mensur (2004). *Dükkâncık Camısı-Üsküp*. red. İrfan Abazi. Shkup.

Šabanović, Hazim (1982). *Bosanski Pašaluk*, Sarajevo.

Şahin, Rahman (2020). *Osmanlı Yönetiminde Vulçitrın Sancağı (1450-1550)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

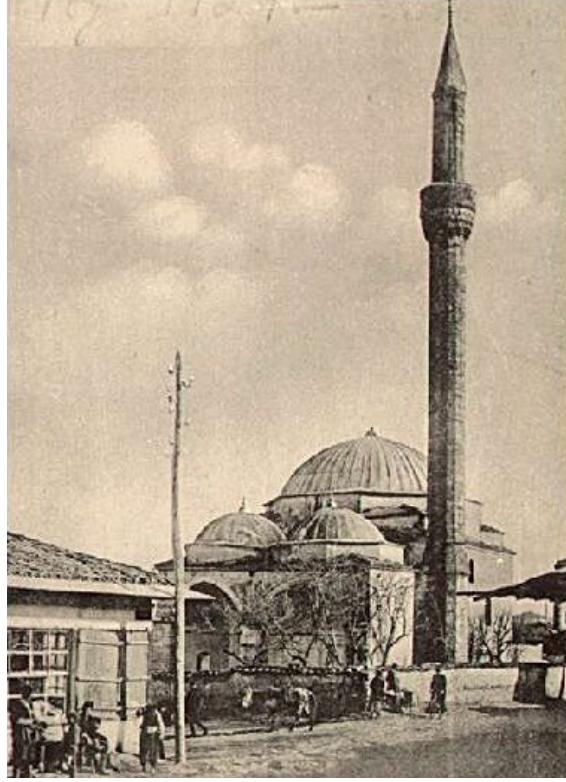
Üsküplü Simitçilerden Hacı Rüstem Beyoğlu Salih Asım (16 Safer 1301/17 Haziran 1932). *Üsküp Tarihi ve Cıvarı*. Üsküp: Halil Kazım Matbaası.

Taç, Hadi (2012). *Hurufât Defterlerine Göre Kosova Vilâyeti (XVIII.Yüzyılın İkinci Yarısı)*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Yedi yıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yiğit, İsmail (2008). "Ribât", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 76-79.

Resimler*

Resim 1. Dükkanlık Cami (Eski Hali) (Eyüp Kul Özel Koleksiyonu)

Resim 2. Kurşunlu Han ve Şengül Hamamı (Eski Hali) (Eyüp Kul Özel Koleksiyonu)

* Resimlerden eski tarihli olanlar Üsküp'ten ücreti ödenerek satın alınmış olup yeni tarihli olanlar tarafımdan 2012 yılında çekilmiştir.

Eyüp Kul

Resim 3. Şengül Hamamının Ayakta Kalan Son Kısmı (Eyüp Kul Özel Koleksiyonu)

Resim 4. Kurşunlu Hanın Günümüzdeki Hali (Eyüp Kul Özel Koleksiyonu)

